

УДК 94(477.72).74)

А. О. Дорошева

САМОВРЯДУВАННЯ В ПРИМОРСЬКИХ МІСТАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

У статті досліджуються зміни в системі міського самоврядування Російської імперії у другій половині ХІХ ст. та їх вплив на розвиток приморських міст Півдня України. Визначено коло повноважень міських дум і управ та ступінь їх залежності від центральної влади. Виявлено вплив міського самоврядування на розбудову міст, розвиток господарства та культури. Проаналізовано діяльність міських муніципалітетів щодо модернізації портових споруд Одеси, Миколаєва й Херсона та визначено вплив здійснених перетворень на подальший розвиток міського господарства.

Ключові слова: міське самоврядування, приморські міста, Південь України, міське господарство, міський бюджет.

Становлення системи самоврядування в незалежній Україні зумовлює необхідність дослідження розвитку та діяльності органів міського самоврядування в минулому. Особливо це актуально у реаліях сьогодення, коли більш ніж гостро постало питання про децентралізацію влади.

Здобуття Україною незалежності дало новий поштовх у дослідженні проблем самоврядування. З'являється низка праць історико-правового характеру з питань місцевого самоуправління. Найбільш плідно в цьому напрямку працюють дослідники Л. Левченко [1], Л. Цибуленко [2-6], Ф. Самойлов [7], С. Стременовський [8], О. Марченко [9], В. Шкварець, М. Мельник [10] та ін. Загалом в українській історичній науці значна увага приділяється питанням запровадження та функціонування органів міського самоврядування. Разом із тим поза увагою дослідників залишилася проблема залежності міського господарства та рівня культурно-освітнього розвитку міст від наявних портових споруд.

Основне завдання даної статті полягає у відтворенні цілісної картини діяльності органів міського самоврядування приморських міст Півдня України в означений період.

Предметом нашого дослідження стало самоврядування в містах Одесі, Миколаєві та Херсоні. Традиції міського самоврядування започаткувало «Положення про губернії» 1775 р. Керували містами магістрати, до складу яких входили два департаменти – судових та цивільних справ. Жалувана грамота містам Катерини II (1785 р.) поклала початок діяльності шестигласних дум, існування яких на невизначений час відсунуло формування інститутів самоврядування на загальностанових засадах. Запроваджене Катериною II міське законодавство існувало без суттєвих змін до 1870 р.

У 1821 р. була здійснена спроба змінити існуючу систему управління містами. Розпочалася робота чисельних місцевих та урядових комісій над новим законодавчим проектом. Члени зазначених комісій відстоювали необхідність запровадження всестанового принципу в управлінні. На жаль, жоден із розроблених проектів не був реалізований. У 40-х рр. ХІХ ст. знову розпочалася робота над новим міським Положенням. У 1846 р. лише Петербург отримав нове законодавство, за яким впроваджувалося всестанове управління міським господарством. Завдяки клопотанням московського дворянства у 1862 р. світ побачив черговий урядовий документ – «Положення про громадське управління міста Москви». Станові заклади відділялися від міських, до міського управління були допущені селяни.

Протягом 60-х рр. ХІХ ст. реформа основ міського законодавства торкнулася й Одеси. Запроваджене у 1863 р. міське Положення мало низку переваг порівняно з аналогічними документами для столиць Російської імперії. Міському уряду Одеси було надано ширші повноваження, зменшено контроль над управлінням міста, збільшено коло виборців, введено принципово нову прогресивну систему виборів [9, с.7-9;11, с.414-415].

Але нове Положення не було позбавлене недоліків. Справа в тому, що діяльність міської громади зводилася лише до розв'язання проблем господарчого характеру. Право вирішувати найбільш принципові питання (загального оподаткування, відкриття друкованих видань, оскарження постанов Сенату тощо) залишалося за генерал-губернатором і центральним урядом. Не зважаючи на розширення кола осіб, яким було надано права голосу під час виборів гласних, багато мешканців міста були позбавлені такої можливості. Регресивним залишався принцип поділу органів міського самоврядування на загальні та станові, це гальмувало процес розв'язання тих чи інших питань [12, с.19-22].

Отже, протягом 60-х рр. ХІХ ст. оновлене міське законодавство діяло лише у трьох містах імперії – Москві, Петербурзі та Одесі. Проте бурхливий розвиток економіки, початок ери капіталістичних відносин вимагали змін. Після тривалого етапу обговорень та нескінченних дискусій у 1870 р. в Російській імперії починає діяти нове міське законодавство. Згідно Положення 1870 р. у державі змінювалась уся система міської влади, яка стала виборною. Обрані на чотири роки члени міських дум – так звані «гласні» формували склад міських управ і контролювали їх діяльність, яка обмежувалась переважно господарчими питаннями. Влада призначених губернаторів та градоначальників зберігалася, причому вони мали право накладати «вето» на будь-яке рішення міської думи [13, с.27-31;14]. Проте, це був значний крок у розвитку самоврядування та демократизації суспільства. Надані думам нормотворча, господарсько-регулятивна та контролююча функції сприяли їх широкій і плідній діяльності на ниві задоволення зростаючих міських потреб – благоустрою, охорони здоров'я, освіти, благодійництва тощо.

Особливістю системи міського самоврядування Миколаєва у 70-80-х рр. XIX ст. було те, що думи залишалися під пильним контролем з боку губернатора та поліції. Це пояснювалося військовим статусом міста. Голову міської думи Миколаєва призначали міністром або губернатором.

Значно погіршили стан самоврядування у містах так звані „контрреформи” 1889-1892 рр., складовою яких було нове „Міське Положення” від 11 липня 1892 р. Оновлене законодавство встановлювало високий майновий ценз, що значного звузило коло виборців. Крім цього Положення 1892 р. скоротило й повноваження міських дум. Відтепер вони підлягали контролю з боку губернатора, міністра внутрішніх справ та Сенату. Все це знизило ефективність діяльності органів міського самоврядування та гальмувало процес розгляду поточних справ міста [15-18;19, с.134-140].

Як зазначалося, міське Положення 1870 р. закріплювало трикурійну систему поділу виборців до інститутів міського самоврядування. Залежно від суми сплачуваних податків городян зараховували до певної категорії (курії). У приморських містах Півдня України до першої курії потрапили дворяни, духівництво, міщани та різночинці. До другої та третьої – громадяни, що були задіяні у торгівельно-промисловій сфері (буржуазія, купецтво та представники дворянства, що займалися капіталістичним підприємництвом). Більша частина виборчих прав припадала на представників першої курії, але найбільш активними виявилися члени другої та третьої курії, що забезпечувало їх перевагу на виборах. Реформа 1892 р. закріпила виборче право за дворянами та представниками великої торгово-промислової буржуазії [8, с.122]. А ось підприємці, підрядники, власники питних закладів, ремісники і міщани не голосували зовсім, хоча вони й були найчисельнішими прошарками міського населення та продемонстрували жваву громадську діяльність за часів існування Положення 1870 р.

Обидва законопроекти 1870 та 1892 рр. передбачили певні обмеження щодо участі у виборчому процесі євреїв. Для Одеси, Миколаєва та Херсона це було дуже болюче питання через чисельність представників цієї національності серед міських мешканців. Євреї, як правило, були власниками великих підприємств з неабияким досвідом ведення господарчої діяльності. В означений період у приморських містах Південної України кількість євреїв серед гласних була значно меншою від офіційно встановленого ліміту. Якщо у Миколаєві це пояснювалося незначним відсотком представників цієї національності серед міських жителів, то в Одесі та Херсоні така тенденція була пов'язана з протистоянням між місцевими мешканцями та євреями. Але, не зважаючи на існуючі заборони, позиція євреїв в міському самоврядуванні була міцною. Насамперед це стосується Одеси, де євреї протягом 60-90-х рр. XIX ст. дуже часто займали провідні посади у системі управління містом.

Діяльність міських дум та управ приморських міст Півдня України у пореформений період можна поділити на такі напрямки. Це фінансова-майнова діяльність, робота щодо розбудови портових споруд та шляхів сполучення, добродійна й медично-профілактична діяльність та освітній напрям.

Фінансово-майновий напрям передусім полягав у вирішенні питань вимощення вулиць бруківкою, прокладення водогону, налагодження газового та електричного освітленням та у збільшенні показників міських прибутків. При думках та управах працювали спеціальні комітети, комісії, відділки та окремі посадові особи (архітектори, землеміри, інженери тощо), які давали можливість швидко та ефективно реалізовувати будь-які проекти господарчого характеру. Для реалізації зазначених проектів громадське управління залучало іноземні інвестиції або практикувало таку форму фінансових відносин, як підряд. Доволі часто доводилось залучати державні позики. Також міська влада виступала у ролі координатора та наглядача. Переважна більшість контрактів, підписаних між думою та підрядчиком, передбачала можливість розірвання угоди у разі визнання з боку інститутів самоврядування їх поточної роботи незадовільною. Всі будівельні роботи у межах міста регламентувалися відповідними інструкціями, розробленими міським самоврядуванням. Залучення міської громадськості до участі у розвитку міського господарства відбувалося шляхом реалізації їх виборчих прав та діяльності на посаді гласних, а також через сплату ними зборів на користь міста.

Наявність порту, вигідне географічне розташування, велика чисельність населення, пільги з боку центрального уряду та багатий досвід ведення міського господарства визначили випередження темпів розбудови міських комунікацій в Одесі порівняно з Миколаєвом та Херсоном. Але провадження системи самоврядування за Положення 1870 р. та збільшення потужності Миколаївського та Херсонського портів у 80-90-х рр. XIX ст., дало можливість втілити ефективну мережу комунікаційних споруд (водогін, електричне освітлення, сплавну систему тощо) й у Херсоні та Миколаєві.

Стан господарчого комплексу будь-якого міста найкраще характеризує його фінансове становище. Найбільш прибутковою статтею міського бюджету Одеси та Миколаєва були збори з портових операцій. Запровадження у цих містах півкопійного податку (податок з кожного пуду товарів, що вивозився через порт) дало можливість розширити фінансування будівництва доріг, водогону й сплавної каналізації. Одеська міська громада вела активну роботу щодо поліпшення фінансового становища міста. Скорочуючи певні витрати (на утримання військових), Одеська загальна дума за власною ініціативою збільшувала витрати на утримання бібліотеки, міської лікарні, на допомогу нужденним. Наявність великого земельного фонду у Херсоні та надання міській владі права стягувати орендну плату за використання землі, визначили те, що найбільшою статтею прибутків міста стали саме збори за оренду земельних ділянок. Також це пояснюється слабким розвитком інших господарчих об'єктів [3-5].

Найбільш виснажливими для міст були витрати на утримання поліцейських частин. Асигнування на освіту, медичну допомогу, покращення санітарних умов, як правило, поступалися сумам, що йшли на фінансування поліції та утримання інститутів міського самоврядування.

Треба зазначити, що показники прибутків Одеси, Миколаєва та Херсона протягом 60-90-х рр. XIX ст. постійно змінювались. В усіх містах вони зростали порівняно з дореформним періодом, а також простежувалась стійка тенденція до їх збільшення протягом всього означеного періоду. Але незмінним лишився той факт, що Одеса завжди опереждала Миколаїв та Херсон за рівнем прибутковості міського господарства. Наявні джерела свідчать, що серед всіх міст Херсонської губернії, Одеса, Миколаїв та Херсон мали найвищі показники прибутків. Авторка це пояснює наявністю модернізованої системи портових споруд.

Покращення фінансової спроможності міст пояснювалася також змінами у законодавстві. Справа в тому, що у 70-х рр. XIX ст. був ліквідований губернський комітет, що завідував справами витрат та прибутків, а кошториси вже не підлягали затвердженню Міністерством внутрішніх справ.

Історія розвитку муніципального господарства Херсона та Миколаєва свідчить про вміння органів міського самоврядування максимально використовувати наявний господарчий комплекс та нарощувати його потенціал. Доказом чого є те, що Херсону та Миколаєву вдалося у 1890-х рр. зрівняти з Одесою показники соціальної допомоги громадянам [6].

Специфічним видом діяльності міської влади Одеси, Миколаєва та Херсона була робота щодо розширення мережі портових споруд та підвищення ефективності їх експлуатації. Це пояснюється прямою залежністю прибутків міста від темпів товарообігу порту. Думи та управи знаходили підрядчиків, відводили міську землю під будівництво портових комунікацій, керували процесом розробки необхідних проектів та, як і у випадку з будівництвом водогонів, заощенням доріг тощо, виступали у ролі координатора. Головні завдання в цьому напрямку полягали в реалізації поглиблювальних робіт, очищенні фарватерів, розбудові митниці тощо. Крім органів міського самоврядування цим опікувався центральний уряд (а саме Міністерство внутрішніх справ та фінансів) та губернатор, що, на жаль, дуже часто гальмувало реалізацію певних проектів. Проте позитивні зрушення були очевидні. Робота, проведена Одеською міською владою протягом 60- 70-х рр. XIX ст., дозволила збільшити пропускну здатність порту у декілька разів, що позитивно відбилося на стані міських прибутків, які в означений період збільшилися більше, ніж у 10 разів. Позитивні тенденції простежувались і в Миколаєві, який дуже швидко зайняв провідне місце серед портів Російської імперії. Гіршою ситуація була в Херсоні. Відсутність державних дотацій і пільг не дали можливість інститутам міського самоврядування виконати весь перелік робіт, необхідний для покращення функціонування порту. Але статус Херсона, як важливого складського пункту, визначив приток прибутків до міської казни. До того ж, до кінця XIX ст. було вирішено проблему поглиблення Дніпровських гирл, що стимулювало приватних підприємців Херсона розширювати діючі та відкривати нові комерційні підприємства.

Протягом 1890-х рр. Одесі вдавалося утримувати своє виключне значення серед російських портів. Але застаріле портове оснащення та конкуренція з боку Миколаєва та Херсона, призводить до того, що місто втратило свої позиції. Зокрема, Миколаєву вдалося випередити Одесу по кількості перевезеного зерна. Збільшення міських прибутків за рахунок оподаткування товарів, що вивозилися через Миколаївський та Херсонський порти та стягнення плати за інші портові послуги, дозволило більше уваги приділяти благоустрою міста [20, с.19-25].

Важливим стимулом у процесі формування портового комплексу був чинник розвитку транспортних мереж, без функціонування яких унеможлилювався подальший прогрес в експлуатації портових споруд. Провідна роль у цій сфері належала Одесі. Проте налагодження транспортного зв'язку Миколаєва з окремими регіонами імперії загрожувало Одесі втратою лідерських позицій. Політика міського самоврядування сприяла перетворенню Одеси, Миколаєва та Херсона у транспортні вузли, що з'єднували залізничні, морські та річкові магістралі в єдину систему, яка відіграла значну роль у процесі становлення міст як торговельно-виробничих центрів. Розуміючи значимість розгалуженої системи доріг не лише для економіки міст, а й губернії в цілому, земства надавали відчутну підтримку міській владі у розбудові залізниць [2; 7].

Доброчинна та медично-профілактична діяльність передбачала цілеспрямоване запровадження заходів, направлених на подолання спалахів інфекційних захворювань, підвищення рівня медичного обслуговування, безкоштовної медичної допомоги, боротьбу з жебрацтвом та збільшення кількості благодійних закладів. Міська влада Одеси, Миколаєва та Херсона виступала у ролі ініціатора відкриття нових та інвестора діючих лікарських та доброчинних установ. Саме на органи міського самоврядування покладалася санітарно-профілактична діяльність, яка реалізовувалася шляхом пильного контролю за діючими лікарнями та розробкою відповідних інструкцій, постанов для обов'язкового виконання тощо.

Надання допомоги обездоленим було нагальною проблемою 60-х рр. XIX ст., оскільки буржуазні реформи, відкривши шлях до капіталістичного розвитку, породили масове жебрацтво у Російській імперії. Так, в Одесі, в означений період відкривається ряд притулків та дешевих їдалень. Багатонаціональний склад Одеси пояснює виникнення іноземних благодійних товариств, які ефективно взаємодіяли з Одеською владою. Зазначені товариства, без яких унеможлилювалася діяльність доброчинних закладів, відкривалися також при станових товариствах та професійних спілках. Розповсюдженими благодійні товариства були й у Миколаєві. Доброчинна діяльність у Миколаєві та Херсоні активізувалася після впровадження Положення 1870 р., що пояснюється наступними чинниками. По-перше, запроваджується загальностанова система міського самоврядування. По-друге, розвиток доброчинності виходив до безпосередніх обов'язків новостворених дум та управ. По-третє, покращуються функціональні можливості міських портів, що забезпечувало зростання прибуткової частини бюджету. Майже відсутніми протягом другої половини XIX ст. були дотації на доброчинну діяльність з боку центрального уряду.

Базовим медичним закладам у містах у пореформений період була міська лікарня, яка, крім своїх безпосередніх функцій, виступала в якості основного благодійного закладу. Вона повністю була на утриманні міста. Завдяки асигнаціям з міського бюджету до кінця XIX ст. вдалося значно збільшити кількість лікарняних місць у міських лікарнях Одеси, Миколаєва й Херсона, побудувати нові помешкання для зазначених закладів, впровадити необхідні комунікації [21-22].

Освітній напрямок у роботі місцевої влади Одеси, Миколаєва та Херсона передбачав відкриття народних шкіл, училищ, гімназій, вищих навчальних закладів, опікування міськими громадськими бібліотеками та театрами. Треба зазначити, що перед міською владою центральний уряд поставив досить чітке завдання – подолати становий принцип при отриманні освіти, що дозволило б збільшити кількість кваліфікованих спеціалістів. Як наслідок, міський уряд починає надавати фінансову допомогу найбільш уязвимим учням училищ, гімназій, вузів. В цілому при розподілі коштів на поширення освіти органи громадського самоврядування надавали перевагу початковим навчальним закладам, а не спеціальним.

Для реалізації певних культурно-освітніх проектів органи громадського управління починають широко залучати заможних мешканців міст. Показником великої уваги до вказаних питань була плідна діяльність у містах громадських бібліотек та театрів, які перебували під опікою інститутів міського управління. Театри отримують нові приміщення, значно збільшується кількість читачів у громадських бібліотеках, що пояснюється розширенням літературного фонду та його відповідністю інтересам читачів. У Херсоні освіта була об'єктом діяльності відразу земських та міських установ, що спричинило відкриття низки народних шкіл та професійних училищ [1;10].

Результати дослідження основних напрямків діяльності органів міського самоврядування таких українських приморських міст, як Херсон, Миколаїв, Одеса, у другій половині XIX ст. переконують у необхідності врахування їх досвіду у розвитку міського господарства на сучасному етапі. Зокрема, практика ефективної експлуатації портових споруджень, як основного джерела формування бюджету міст, підтверджує, що органам міського самоврядування необхідно впроваджувати цілеспрямовану політику модернізації портових комунікацій. Це дозволить належним чином фінансувати соціальні, культурні та освітні проекти.

Перспектива подальшого дослідження зазначеної тематики пов'язана з вивченням історії виникнення та функціонування таких не менш важливих міст-портів Півдня України, як Ізмаїл, Рені, Кілія та інші.

Джерела та література

1. Левченко Л. Історія Миколаївського та Севастопольського військового губернаторства (1805–1900) : навчальний посібник / Лариса Левченко. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – 300 с.
2. Цибуленко Г. В. Транспортні системи у розвитку кооперативного та муніципального підприємництва на Півдні України / Г. В. Цибуленко, Л. О. Цибуленко // Південний архів : зб. наук. праць : Історичні науки. – 1991. – Вип. 1. – С. 95–107.
3. Цибуленко Л. О. Муніципальне землеволодіння та землекористування Херсона в кінці XIX – на початку XX ст. / Л. О. Цибуленко // Південний архів : зб. наук. Праць : Історичні науки. – 2003. – Вип. 12. – С. 65–72.
4. Цибуленко Л. О. Становлення муніципального скотопереробного виробництва у містах: Одесі, Миколаєві та Херсоні у кінці XIX – на початку XX ст. / Л. О. Цибуленко // Південний архів : зб. наук. праць : Іст. науки. – 1991. – Вип. 1. – С. 109–117.
5. Цибуленко Л. О. Фінансово-майновий фактор в системі розбудови самоврядування міської громади в кінці XIX – на початку XX століття (на матеріалах міст Одеси, Миколаєва, Херсона) / Г. В. Цибуленко, Л. О. Цибуленко // Південний архів : зб. наук. Праць : Історичні науки. – 2005. – Вип. 20. – С. 79 – 86.
6. Цибуленко Л. О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсону у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX – на початку XX ст. / Лариса Олександрівна Цибуленко. – Херсон : Айлант, 2003. – 159 с.
7. Самойлов Ф. О. Одеса на зламі століть (кінець XIX – початок XX ст.) : історико-краєзнавчий нарис / Самойлов Ф. О., Скрипник М. О., Яреценко О. Т. – Одеса : Маяк, 1998. – 232 с.
8. Стременовский С. Н. Местное самоуправление г. Одессы в середине XIX в. : историко-правовое исследование / Сергей Николаевич Стременовский. – Одесса, 2002. – 159 с.
9. Марченко О. М. Міське самоврядування Одеси за положенням 1863 року / О. М. Марченко // Південна Україна в XVIII – XIX ст. : Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України. – Запоріжжя, 1996. – С. 7–10.
10. Шкварець В. Історія рідного краю. Миколаївщина / В. Шкварець, М. Мельник. – Одеса : ТОВ ВІД, 2004. – 278 с.
11. О некоторых мерах по введению Положения об общественном управлении г. Одесса // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2. – Отд. первое. – Т. XXXVIII. - СПб., 1866. – С. 414–415.
12. Дорошева А. О. Реформа міського самоврядування в Одесі (60-ті рр. XIX ст.) / А. О. Дорошева // Актуальні проблеми сучасної науки : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (Ізмаїл, 21 квітня 2006 р.) / М-во освіти і науки України // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки : збірник наукових праць. – Ізмаїл, 2007. – № 22. – С. 19-22.
13. Дорошева А. О. Основні положення міської реформи 1870 р. в Російській імперії / А. О. Дорошева // Материалы II международной научно-практической конференции „Образование и наука без границ – 2006”. – Днепропетровск : Наука и образование, 2006. – Т. 5. – С.27-31.
14. Городовое положение от 16/28 июня 1870 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2. – Отд. первое. – Т. XLV. – СПб. : Тип. II-го отд. Е.И.В. канц., 1874. – С. 821–839.
15. Городовое положение 1892 г. // Полный свод законов Российской империи. – СПб. : Изд-е книжного магазина „Законоведение”, 1911. – Книга 1. – Т. II / [составлен А.Л. Саатчианом]. – Ч. IV. – С. 791-822.
16. Мыш М. И. Городовое положение 11 июня 1892 года с относящимися к нему узаконениями, судебными и правительственными разъяснениями. – СПб. : Тип. В. Г. Авсеенко, 1908. – XX, 1106 с.
17. Начало городского положения 1892 года // Новороссийский календарь на 1892 год. – Одесса, 1892. – С. 166–183.
18. Немчинов В. И. Городское самоуправление по действующему русскому законодательству (Городовое Положение 11 июня 1892 г.). – М., 1912.
19. Дорошева А.О. Реформа міського самоврядування 1892 р. та її особливості / А.О. Дорошева // Наукові записки з української історії : збірник наукових статей. – Тернопіль, 2007. – № 19. – С. 134–140.

20. Дорошева А.О. Участь міських органів самоврядування Одеси, Херсона та Миколаєва у розбудові інфраструктури порту (друга половина XIX ст.) / А.О. Дорошева // Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2009. – Вип.23. – С.19-25.
21. Дорошева А. О. Добродійна та культурно-освітня діяльність органів самоврядування південноукраїнських міст у 70-80-х рр. XIX ст. / А. О. Дорошева // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки. Педагогічні науки. Філологічні науки : збірник наукових праць. – Ізмаїл, 2007. – № 23. – С.11-14.
22. Дорошева А. О. Благодійна та культурно-освітня діяльність органів міського самоврядування Одеси, Миколаєва та Херсона в 90-х рр. XIX ст. / А. О. Дорошева // Бахмутський шлях. Літературне та наукове історико-філологічне видання. – Луганськ, 2006. – Вип. 1-2. – С.188-193.

Дорошева А. А. Самоуправление в приморских городах Юга Украины во второй половине XIX в.
Статья посвящена изучению изменений в системе городского самоуправления Российской империи во второй половине XIX в. и их влияния на развитие приморских городов Юга Украины. Очерчен круг полномочий городских дум и управ и степень их зависимости от центральной власти. Определено влияние городского самоуправления на развитие экономики и культурной сферы городов. Проанализирована деятельность городских муниципалитетов относительно модернизации портовых сооружений Одессы, Николаева, Херсона и установлено влияние осуществленных преобразований на дальнейшее развитие городского хозяйства.

Ключевые слова: городское самоуправление, приморские города, Юг Украины, городское хозяйство, городской бюджет.

Dorosheva A. O. Self-government in the seaside cities of the Southern Ukraine in the second half of the XIX-th century.

The essay of presented changes which took place in the system of local self-government of the Russian Empire in the second half of the XIX century and the influence they had on the development of seaside cities of the Southern Ukraine. The scope of responsibility of city Dumas and city authorities and their independence from central power is determined. The influence of local self-government on the development of the cities, their economy and culture is revealed.

The activity of city councils to modernize seaports of Odessa, Kherson and Nikolaev was analyzed and the influence of the carried out changes on further development of city economy was determined.

Keywords: local self-government, seaside cities, the Southern Ukraine, city economy, city budget.

УДК 94(477.6)"19"

О. П. Саманцов

МАЛІ ТРУДОВІ КОЛЕКТИВИ У КАМ'ЯНОВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВІСТІ ДОНЕЦЬКО-ПРИДНІПРОВСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ ДР. ПОЛ. XIX СТ.

У др. пол. XIX ст. малі трудові колективи стали основою повного циклу процесу видобування кам'яного вугілля. Розглянуто особливості історичного та економічного розвитку регіону, як невід'ємної складової процесу, що якісно вплинуло на організацію малих колективних груп. Визначено, що артільна організація праці на копальнях Донецько-Придніпровського економічного регіону докорінно відмінялась від такої, що використовувалась у кам'яновугільній промисловості Уралу. Звернуто увагу на те, що артільна форма праці на копальнях була найбільш зручною для селян, які не мали необхідної виробничої кваліфікації.

Ключові слова: Кам'яновугільна промисловість, Донецько-Придніпровський економічний регіон, малі колективні групи, артіль, казенні підприємства, копальні.

Історія робітничого класу та історія праці для сучасної історичної науки стали темами традиційним та достатньо розповсюдженими. Великий масив джерел та літератури охопив майже усі сторінки організації праці та діяльності промислових робітників в усіх галузях виробництва від їхнього зародження у др. пол. XIX ст. й до сучасності. Але серед усієї строкатості наукових пошуків та розвідок залишилась ще значна кількість наукових тем, що чекають свого дослідника. Одним із таких, перспективних напрямів наукового пошуку, на нашу думку може стати дослідження особливостей формування та діяльності малих трудових організацій – артілей у кам'яновугільній промисловості Донецько-Придніпровського економічного регіону впродовж XIX ст.

У науковому світі діяльність артілі, за звичай, розглядалась формально, як така що традиційно існувала та була незмінна у різних сферах господарського та народного життя. На уявлення про неї впливало й мистецтво, що знайшло своє відображення у живописі – «Бурлаки на Волзі» І. Рєпіна; літературі – «На Волзі», «Роздуми біля парадного під'їзду» М. Некрасова, «Бурлака» І.Нікітіна та ін.; у народних піснях та переказах. Таке ставлення до колективної виробничої організації зумовлювалось наповненням цього терміну «народним» змістом, у розумінні «добровільне товариство для досягнення спільної мети».